

יסודות יבמות

שיעור שלושה עשר

קניין היבמה

מקורות

- א. גמ' נג:-נד. "הבא על יבמתו... לשם ביאה בעולם"
- ב. גמ' קידושין ד: "ובעלה... זקוקה ועומדת תלמוד לומר ובעלה"; תוס' שם, ד"ה מה ליבמה; רמב"ן ד"ה מה ליבמה
- ג. רי"ף יבמות יח: "אין לי אלא יבמה... אלא גמר ביאה"; פירוש המשנה לרמב"ם פ"ו ה"א; רמב"ם הל' יבום וחליצה פ"א ה"א
- ד. שו"ת מהרי"ק שורש קלט "ועוד שאתה אומר... אשה מינה"; אור שמח הל' יבום וחליצה פ"א ה"א
- ה. משנה למלך הל' יבום וחליצה פ"ב ה"ד

רמב"ן קידושין ד: מה ליבמה

מה ליבמה שכן זקוקה ועומדת. קשיא לי והא ק"ו מיהא איתיה ומה יבמה שאין נקנית בכסף אף על פי שזקוקה ועומדת נקנית בביאה זו שנקנית בכסף אף על פי שאינה זקוקה ועומדת אינו דין שתקנה בביאה, וא"ת משום דכסף אחר כסף לאו כלום הוא, הא לקמן עבדינן כי האי ק"ו ומה כסף שאינו גומר אחר כסף וכו', ואיכא למימר ה"ק מה ליבמה שכן זקוקה ועומדת וביאה זו עושה נישואין ולפיכך אין כסף קונה בה שאינו עושה נישואין אלא אירוסין בכל מקום תאמר בזה שאינה זקוקה ועומדת והאיך יקנה בה ביאה מפני שהיא עושה נישואין ביבמה הרי לאירוסין היא צריכה כנ"ל, אי נמי הכי פריך אי מיבמה גמרת שאני יבמה דזקוקה ועומדת ולא מצינו ביאה אלא בזקוקה, ואי משום קל וחומר דכסף א"כ הו"ל דינא ק"ו מכסף לביאה ואיכא למפרך מה לכסף שכן פודין בו הקדשות.

שו"ת מהרי"ק שורש קלט

והנה דבר פשוט הוא דמהניא מטעם קידושין. ואסר לה היבם בביאתו לכולי עלמא כמקדש והבא עליה אחר ביאתו של יבם בחנק. ואין כח לקידושין אלא לענין זה. וכן מוכיח נמי בריש פרק קמא דקידושין דבעי למילף שתהא אשה מתקדשת בביאה מיבמה שנקנית בביאה אי לאו משום דאיכא למיפרך שכן זקוקה ועומדת, ואי אין קידושין תופסים ביבמה אפילו קידושי ביאה פשיטא דלא הוה מצי למילף אשה מינה.

אור שמח הל' יבום וחליצה פ"א ה"א

בשו"ת מהרי"ק שורש קל"ח כתב. ומה שאתה אומר דביאת יבמה לא מהניא מטעם קידושין, הנה דבר פשוט הוא דמהניא מטעם קידושין, ואסר לה היבם בביאתו לכו"ע כמקדש, וכן הוכח בריש קדושין (ד, ב) דבעי למילף שתהא אשה מתקדשת בביאה מיבמה כו', ואי אין קדושין תופסין ביבמה אפילו קדושי ביאה, לא הוה מצי למילף מינה עכ"ל. והנה מפורש בתוספות בשם רבינו תם להיפוך, ז"ל בתוד"ה הכל מודים (יבמות בדף מט, ב), דאליבא דרב דאמר אין קדושין תופסין כו', דלא הוי ממזר, וטעמא כו' שאין בה קדושין לכל אדם, וליבם נמי לאו בת קדושין היא, אלא ביאה הוא דאית בה כו', וסברתם מפורש בירושלמי קדושין פרק האומר (פ"ג) הי"ב התיב ר' שמואל ב"א על ההיא תניא כו', הרי יבמה שזינתה אין לה עליו קדושין ולא על אחרים קדושין, והולד כשר, מפורש דביאת יבמה ליבם אין זה מדין קדושי ביאה, רק יתכן לומר דאם אין קדושין תופסין ביבמה לאיש זר, כן מה דקני היבם

לה ע"י ביאתו לא הוי מדין קדושין, רק מצוות ביאה גורמת שתהא קנויה לו, ולכן מועיל אפילו שניהן אנוסים, דקדושין לא מיקרו רק אותן ששוללין התפוסת קדושין מאחרים, וכמו דאמרו ריש פרק המגרש (גיטין פב, ב) קדושי דשמעון לא אהנו, יעו"ש היטב, אבל למ"ד קדושין תופסין בשומרת יבם, אז יתכן דנכלל ענין קדושין גם בביאת יבם, דשולל קדושי אחרים, ואף על גב דהואי אשת אחיו, מ"מ הא כבר פקע איסורו אף בבא עליה באופן דלא קנאה, כמו קטן ומעוברת כמו"ש תוספות ר"פ החולץ (יבמות לה, ב) ד"ה תיגלי מלתא, ובפרט למ"ד דמאמר קונה מן התורה, אך ראייתו אינו מוכיח, דזה נכלל בדחוי הגמרא (קידושין שם) מה ליבמה שכן זקוקה ועומדת, ואף בע"כ מהני, ואין זה מדין קדושין, רק מצוה וחוק דתי שע"י זה נעשית כאשתו לכל דבר, וכן מורה לשון רבינו פה, ואכמ"ל. ויעוין רש"י יבמות (דף נב, א) ד"ה נתן לה וכו', ודוק.

המשנה בתחילת הפרק השישי אומרת:

הבא על יבמתו, בין בשוגג בין במזיד בין באונס בין ברצון, אפילו הוא שוגג והיא מזידה, הוא מזיד והיא שוגגת, הוא אנוס והיא לא אנוסה, היא אנוסה והוא לא אנוס, אחד המערה ואחד הגומר – קנה, ולא חילק בין ביאה לביאה.

[משנה נג:]

המשנה מלמדת כי היבמה נקנית במעשה הביאה, גם כאשר הביאה נעשית ללא כוונת קניין.

הגמרא מבארת את מקור הדין:

מנא הני מילי? דתנו רבנן, 'יבמה יבא עליה' – מצוה. דבר אחר, 'יבמה יבא עליה' – בין בשוגג בין במזיד בין באונס בין ברצון.

[יבמות נד.]¹

בפשטות, דין זה מלמד כי היבום אינו מעשה קניין, ולכן הוא אינו זוקק דעת. אולם, המהרי"ק חולק על הבנה זו בתוקף:

ועוד שאתה אומר דביאת יבמה לא מהניא מטעם קידושין, והנה דבר פשוט הוא דמהניא מטעם קידושין, ואסר לה היבם בביאתו לכולי עלמא כמקדש, והבא עליה אחר ביאתו של יבם בחנק, ואין כח לקידושין אלא לעניין זה.

[שר"ת מהרי"ק שורש קלט]

לפי דבריו, היבום הוא מעשה קניין, אלא שקניין זה מתקיים אף ללא כוונת קניין.

המהרי"ק מוכיח את שיטתו מדברי הגמרא במסכת קידושין המבארת מדוע יש צורך למקור מיוחד לקידושי ביאה ולא ניתן ללמוד את קידושי ביאה מביאת יבום:

אמר רב אשי: משום דאיכא למימר מעיקרא דדינא פירכא, מהיכא קא מייתית לה מיבמה, מה ליבמה שכן זקוקה ועומדת, תאמר בזו שאין זקוקה ועומדת.

[קידושין ד:]

על פי דברי הגמרא טוען המהרי"ק:

וכן מוכיח נמי בריש פרק קמא דקידושין, דבעי למילף שתהא אשה מתקדשת בביאה מיבמה שנקנית בביאה אי לאו משום דאיכא למיפרך שכן זקוקה ועומדת, ואי אין קידושין תופסים ביבמה אפילו קידושי ביאה, פשיטא דלא הוה מצי למילף אשה מינה.

[שר"ת מהרי"ק, שם]

לדבריו, דיון הגמרא מלמד כי ביאת יבום מהווה מעשה קניין (כמעשה קידושין רגיל), ולכן יש לדון מדוע לא ניתן ללמוד את קידושי ביאה מביאת היבום.

אמנם, דברי המהרי"ק תלויים בשתי דרכים המובאות בתוספות בביאור דברי רב אשי:

¹ המלבי"ם [דברים כה, ה ד"ה יבמה] מבאר את הדרשה: בכל התורה ביאה כתובה בלשון 'אל', ואילו כאן כתוב 'על'. ההבדל בין שתי הלשונות הוא, ש'אל' מבטא השתוות והדדיות, ואילו 'על' מבטא כפייה ואונס. בכך מלמדת התורה, כי קניין היבמה יכול להיעשות גם באונס ובלי הסכמה ודעת בקניין.

ונראה לר"י דהכי פריך: 'שכן זקוקה ועומדת' לביאה, כלומר שעיקר מצותה להקים לאחיו שם, הילכך נקל לה להקנות בביאה יותר מאישה. וה"ר אלעזר משנז"א פירש: 'שכן זקוקה ועומדת', שביאה זו אינה עושה אלא גומרת קדושי ראשון, ומשום דאשכחן ביאה גומרת לא נאמר שתקנה תחילת קנין.

לדברי ר"י, לא ניתן ללמוד מביאת יבום לקידושין משום שקיימת סברה שביאה תקנה דווקא ביבום: "שעיקר מצוותה להקים לאחיו שם, הילכך נקל לה להקנות בביאה יותר מאישה". לעומת זאת, לדברי רבי אלעזר משנז"א, לא ניתן ללמוד מביאת יבום לקידושין משום שביאת יבום אינה מעשה קניין רגיל: "שביאה זו אינה עושה אלא גומרת קידושי ראשון, ומשום דאשכחן ביאה גומרת לא נאמר שתקנה תחילת קניין".²

מדברי ר"י עולה כטענתו של המהר"ק: אמנם לא ניתן ללמוד מביאת יבום לקידושין, אך מעשה היבום דומה במהותו למעשה קידושין רגיל.³ לעומת זאת, בדברי רבי אלעזר משנז"א מפורש שביאת היבום אינה מעשה קידושין רגיל: היא אינה מחילה קידושין חדשים אלא גומרת את קידושי האח המת.

האור שמח חולק על המהר"ק⁴, ומציע דרך נוספת בביאור דברי רב אשי:

אך ראייתו אינו מוכיח, דזה נכלל בדחוי הגמרא (קידושין שם) 'מה ליבמה שכן זקוקה ועומדת', ואף בעל כורחה מהני, ואין זה מדין קדושין, רק מצוה וחוק דתי שעל ידי זה נעשית כאשתו לכל דבר.

בכך הולך האור שמח בשיטת הראשונים הסוברים כי ביאת היבום אינה מעשה קידושין, אך טעמו שונה: לפי דבריהם, אין צורך במעשה קידושין הואיל והיבמה קנויה ועומדת. לעומת זאת, לפי דבריו, אין צורך במעשה קידושין הואיל וקיום המצוה הוא המחיל את הקניין, ללא צורך בעשיית מעשה קניין על ידי האדם.

בדרכו העקרונית של רבי אלעזר משנז"א נוקטים ראשונים נוספים, אמנם קיימים ביניהם הבדלי הגדרות.

הרמב"ן כותב:

ואיכא למימר הכי קאמר: מה ליבמה שכן זקוקה ועומדת וביאה זו עושה נישואין, ולפיכך אין כסף קונה בה, שאינו עושה נישואין אלא אירוסין בכל מקום. תאמר בזו שאינה זקוקה ועומדת, והאיך יקנה בה ביאה מפני שהיא עושה נישואין ביבמה, הרי לאירוסין היא צריכה.

[רמב"ן שם, ד"ה מה ליבמה]

הרמב"ן מבאר כי לא ניתן ללמוד קידושי ביאה מביאת יבום הואיל ויבום אינו עושה קידושין אלא נישואין. לשיטתו, הקשר הבסיסי בין היבם ליבמתו קיים מעצם הנפילה ליבום, והביאה מממשת קשר זה, ובדומה לנישואין מתחילה את חיי האישות בפועל.⁵

ההשוואה בין ביאת היבם לנישואין עולה גם מדברי הר"ף ביישוב סתירת הסוגיות לגבי העראה: בגמרא ביבמות [נה:]: נאמר שהעראה נחשבת כביאה ביחס לביאת "אישה לבעלה", ואילו בגמרא

² מדברי רש"י [שם, ד"ה שכן זקוקה] משמע כשיטתו.

³ וכן נוקט המהר"ק [סי' קלט]: "... וכן מוכיח נמי בריש פרק קמא דקידושין, דבעי למילף שתהא אשה מתקדשת בביאה מיבמה שנקנית בביאה אי לאו משום דאיכא למיפרך שכן זקוקה ועומדת".

⁴ האור שמח מוכיח שלא כמהר"ק מדברי תוספות [מט. ד"ה הכל] המבארים מדוע אין ממזר מיבמה על אף שאין קידושין תופסים בה: "וטעמא אומר רבנו תם, דהוי כגוי ועבד שאין בה קידושין לשום אדם, וליבם נמי לאו בת קידושין היא אלא ביאה הוא דאית בה".

⁵ נראה כי מחלוקת ר"י והרמב"ן נובעת ממחלוקתם העקרונית בתוקף הזיקה; עי' על כך בשיעור השישי [זיקה].

בקידושין [י]. נאמר לגבי קידושי ביאה ש"כל הבועל דעתו על גמר ביאה". ביישוב הסוגיות כותב הרי"ף:

ואי קשיא לך הך דגרסינן בפרק האישה נקנית לענין קידושי ביאה... 'כל הבועל דעתו על גמר ביאה, דאלמא לא קני לה בהעראה אלא בגמר ביאה הוא דקני לה. התם בביאה דאירוסין עסקינן, דלא הוי ליה קידושין בגופה מעיקרא, אבל הכא בביאה דבתר קידושין עסקינן, כגון דבא עליה בתר דקדיש לה ועדיין לא נכנסה עמו לחופה, ומשום הכין קני לה בהעראה ליורשה וליטמא לה וכל מילי דאישות, דהא אית ליה בגוה קנין מעיקרא דומיא דיבמה. מה יבמה אית ליה ליבם זיקה בגוה, אף אשה לבעלה דאית ליה קנין בגוה מעיקרא. אבל הך דלית ליה קנין בגוה מעיקרא אלא השתא הוא דבעי מיקנא לה, לא סגי אלא בגמר ביאה, דכל הבועל דעתו על גמר ביאה. [רי"ף יבמות יח:]

לדברי הרי"ף, הגמרא בקידושין עוסקת ב'ביאה דאירוסין', ואילו הגמ' ביבמות עוסקת ב'ביאה דבתר קידושין'.⁶ בהתאם לכך, העראה מועילה רק בנישואין וביבום, הואיל ו"אית ליה בגוה קנין מעיקרא", אך לא בקידושין הבאים ליצור קניין חדש. רבנו חיים הלוי מבריסק מבאר,⁷ כי חילוק זה נובע ממהותם השונה של הקידושין והנישואין: קידושין הם מעשה קניין אותו מחיל האיש, ואילו נישואין מהווים מצב מציאותי, שחלותו נעשית מאליה בשעת החופה או הביאה. בהתאם לכך, קידושין חלים רק בגמר הביאה, הואיל ודעת האדם לקנות רק בשעה זו; נישואין, לעומת זאת, חלים כבר בתחילת הביאה, הואיל וגם תחילת ביאה נחשבת לביאה.

על פי דברים אלו, ביאת היבם על יבמתו אינה מעשה קניין אלא מימוש הקשר שכבר קיים ביניהם. וכן עולה מדברי הרמב"ם בפירוש המשנה:

היבמה אינה צריכה קידושין מן התורה כי אישה הקנו לו מן השמים וקידושי יבמה מדרבנן, ולפיכך הבא על יבמתו באיזה אופן שיהיה קנה קניין גמור. [פירוש המשנה לרמב"ם פ"ו מ"א]⁸

לדבריו, ביאה הנעשית ללא כוונה מועילה הואיל והיבום אינו זוקק קניין: היבמה קנויה ועומדת ליבם "מן השמים", ולא נותר לו אלא לממש קשר זה במעשה הביאה.

על אף הדמיון שבין דברי הרמב"ם לדברי הרמב"ן דלעיל, נראה שקיים חילוק מהותי ביניהם: לדעת הרמב"ן, יבום אינו טעון קידושין הואיל והיבום הוא המשך אישות האח המת. לעומת זאת, בדברי הרמב"ם אין זכר להגדרה זו, ונראה שלשיטתו יבום אינו טעון קידושין הואיל ועצם הנפילה ליבום מהווה ייחוד היבמה ליבם, דבר המייתר את הצורך בייחוד הנעשה על ידי הקידושין.

בשולי הדברים נעיר, כי המחלוקת העקרונית בגדר ביאת היבום משליכה על הצורך בעדים ביבום,⁹ דבר השנוי במחלוקת הראשונים.

תוספות במסכת קידושין מקשים על רבנו תם הטוען כי המקדש בביאה לוקים מחמת הפריצות שבצורך בהעמדת עדים על כך:

מפרש רבנו תם, דהיינו פריצותא לפי שצריך או עדי ביאה או עדי יחוד, ודבר מכוער שמעמיד עדים על כך. וקשה, דביבמות פרק רבן גמליאל מיייתי לה: 'מצות יבמה מקדש והדר בעיל, לא קדיש לוקה מכת מרדות מדרבנן, כרב', והתם לאו משום עדים תליא טעמא, דהא יבמה מדאורייתא אינה נקנית אלא בביאה. [תוס' קידושין יב: ד"ה משום פריצותא]

⁶ שיטה זו מובאת בתוס' [קידושין י. ד"ה כל] בשם רב ניסים גאון.

⁷ דבריו מובאים בספר 'דברי הגות והערכה' [עמ' 72 הערה 4].

⁸ הרמב"ם מביא עיקרון זה גם בתחילת הלכות יבום וחליצה [פ"א ה"א].

⁹ דן בכך המשנה למלך [הל' יבום וחליצה פ"ב ה"ד].

תוספות טוענים, כי האיסור לקדש בביאה ללא הקדמת מעשה קידושין קיים גם ביבום, על אף שבו חובה לקנות את היבמה דווקא בביאה, ובהכרח יש להעמיד עדים על כך. מדבריהם עולה כי היבום צריך להיעשות בפני עדים (כמעשה קידושין רגיל)¹⁰.

לעומתם, הרשב"א כותב:

ומיהו לא כן אני מדמה שתהא יבמה צריכה עדים, אלא אפילו בא עליה בינו לבינה קנאה, דזו אישה היא שהקנו לו מן השמים.
[שו"ת הרשב"א ח"ד סי' שכח]

לדבריו, היבום אינו צריך להיעשות בפני עדים.

רבנו חיים הלוי מבריסק [הל' יבום וחליצה פ"ד הט"ז] מדייק שבשיטה זו סובר גם הרמב"ם, שאינו מזכיר את הצורך בעדים ביבום, והוא מבאר כי עדות נצרכת רק כאשר האדם הוא המחיל את החלות; ביבום, לעומת זאת, החלות נעשית מאליה מחמת עצם מעשה היבום, ולכן חלות זו אינה טעונה עדים.

לסיום נציין לשיטתו המורכבת של הרא"ז בעניין זה:

וכן נראה בעיני, שאם לא כנס היבם יבמתו ולא נתייחד עמה בעדים, ושניהם מודים שבעל בלא עדי ייחוד, לא נקנית לו באותה ביאה קניין גמור, ואינו יכול לפוטרה בגט בלא חליצה, שכשם שקידושין וגירושין צריכין עדים כך יבום וחליצה צריכין עדים.

[פסקי ריא"ז יבמות פ"ג הל' ב אות יא]¹¹

לשיטתו, ביבום הנעשה ללא עדים, היבמה אינה נקנית ליבם קניין גמור. נראה כי שיטתו מבוססת על הבחנה בין מצות היבום לבין קניין היבום¹²: מצות היבום מתקיימת במעשה הביאה, גם כאשר היא נעשית ללא עדים; קניין היבום, לעומת זאת, מותנה בכך שהביאה תיעשה בפני עדים. בשל כך, רק ביאה הנעשית בפני עדים מפקיעה את הזיקה ומתירה את היבמה לשוק¹³.

בעזרת ה' בשיעור הבא נוסיף ונעמיק בגדר קניין היבמה ונעסוק בדין יבום הנעשה על ידי יבם שאינו בר דעת.

להערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com

השיעור מוקדש לעילוי נשמת רחל בת יצחק וולטרס ז"ל

ולעילוי נשמת אברהם בן צבי פייר ז"ל

¹⁰ וכן מבואר בתוספות הרא"ש [שם, ד"ה ועל דמקדש].

¹¹ דבריו הובאו בשלטי הגיבורים [לח: אות ז].

¹² מכך עולה כי לשיטתו המצוה היא במעשה הביאה ולא בקניין היבמה; עי' על כך בשיעור התשיעי [גדר מצות היבום].

¹³ מכך עולה כי לשיטתו איסור היבמה לשוק נובע מהזיקה ולא ממצות היבום; עי' על כך בשיעור השביעי [איסור יבמה לשוק].